

LIBOR VYKOUPIĽ

K OTÁZKÁM TYPOLOGIE POČÁTKŮ FEUDALISMU V PRACÍCH SOVĚTSKÝCH HISTORIKŮ

V rámci širokého okruhu otázek, vztahujících se ke společensko-ekonomickým formám předcházejícím kapitalismu, zaujímá významné místo problematika geneze feudalismu. Z ní pak jako jedna z nejzávažnějších teoretických otázek vystupuje problematika typologie geneze feudalismu, jejíž řešení je předpokladem vytvoření uceleného systému, zachycujícího feudalismus ve všech jeho modifikacích včetně mimoevropských. Impuls ke studiu teoretických a metodologických otázek dalo sovětské historické vědě červnové zasedání pléna ÚV KSSS v roce 1963¹. Již na sklonku 60. let se pak objevují první ucelené typologické systémy. Nový směr bádání a nové postupy vzbudily mezi medievalisty široký ohlas. Přesto se zdá, že v naší historické vědě nebylo výsledků tohoto výzkumu doposud dostatečně využito a ohlas se s několika výjimkami omezil jen na stručné recenze či zprávy.²

Nebereme si za úkol tento nedostatek od základů napravit. Omezíme se na stručné postizení geneze tohoto problému tak, jak byl zkoumán v sovětské historiografii v 60. a 70. letech.

Při vytváření typologického systému, který by přesně vystihoval konkrétní i obecné stránky historického procesu, sehrála velkou roli kritika buržoazní historiografie. V souvislosti s problematikou geneze feudalismu objevila se především nutnost překonat jednostrannost názorů „romanistů“ a „germanistů“, posoudit použitelnost výsledků jejich diskuse a využít i podnětů, které přinesla myšlenka románsko-germánské syntézy. Především zůstávala nedořešena teritoriální působnost jednotlivých forem, typů vzniku feudální společnosti.

¹ Souhrnně informuje o této nové orientaci N. I. Assaturová, *Koordinacionnyj plan istoričeskich issledovanij na 1964—65 gg.*, *Istorija SSSR*, 1964, č. 1, 221 ad.

² Jen M. Hroch, V. Hrochová, L. Kobylková, *Metodologické problémy v současné sovětské historiografii*, ČSČH 1977, 858 ad.; P. Vošahlíková, *Současná sovětská historiografie o sociálně ekonomických formacích*, ČSČH 1982, 896 ad.; V. Hrochová, *Příspěvky sovětské medievalistiky k dějinám feudalismu I*, Praha 1983. Srovnej i V. Hrochová, *Současný stav bádání o středověkém městě v jihozápadní Evropě*, ČSČH 1977, 586 ad.

Mluvíme-li o románsko-germánské syntéze, je třeba v jejím pojetí odlišit dvě kvalitativní roviny. V buržoazním pojetí byla tato teorie poznamenána mechanickým spojováním politickoprávních pojmů, nezájmem o sféru sociálně ekonomickou a odmítáním možnosti revolučního převratu. Teprve Marx a Engels dali první předpoklady pro pochopení revolučnosti vývoje a tím pro správné postížení podstaty této syntézy. Za prvního sovětského medievalistu, který postavil otázku geneze feudálního cestou syntézy, je považována Z. V. Udalcovová.³ Když posuzovala vývoj v Itálii v 6. stol. konstatovala, že s pádem římské říše „prvky feudalismu, které dozrávaly uvnitř otrokářské formace, dostaly větší prostor pro svůj vývoj; v tomto období začal intenzivně proces jejich slévání, syntézy s novými společenskými vztahy, vyrůstajícími u barbarských dobytých na základě rozkladu prvobytně pospolné společnosti“.⁴ Primát Udalcovové je ovšem sporný. Její práce je snad první, která se celkově zabývá vývojem v oblasti, pro niž je typická syntéza římských a germánských prvků. To ovšem nesnižuje význam bádání A. J. Neusychina, který si sice dal za úkol sledovat především „proces přechodu . . . od prvobytně pospolné společnosti k feudální“, ale přitom výslovně říká: „... dotkneme se i problémů syntézy přežitků otrokářských a prvobytně občinových vztahů“.⁵ I když se této problematice Neusychin skutečně jen dotkl, jsou jeho vývoody, které se týkají především Burgundů, v podstatě správné.⁶

Marxistická teorie syntézy je charakterizována jako živý proces, který není mechanickým spojením „pozůstatků“ rozkládajících se společností, ale naopak vytvářením prvků nové společnosti v dlouhodobém vzájemném působení protofeudálních prvků otrokářské i prvobytně pospolné společnosti. Sblížení dvou společenských systémů a prolnutí jejich prvků, které dává vzniknout kvalitativně novému řádu, vysvětluje zároveň mnohovrstevnatost raně feudální společnosti; mnohovrstevnatost, která je hlavním důvodem mnohotypovosti feudálního vývoje a nerovnoměrnosti historického procesu v různých oblastech.⁷

Nutnost překonat mechanické spojování dvou právních typů se objevuje v pracích A. R. Korsunského,⁸ které nás zajímají především proto, že v nich poprvé nalézáme určitý, i když do podoby systému nedovedený, náznak typologie.⁹ Autor vydělil dva typy vývoje raně feudální společnosti — na jedné straně ze syntézy germánských a románských prvků a na druhé straně typ bezsyntézní, kam zahrnul i oblasti s malým vlivem římské civilizace. Z prvního typu ho především zaujala otázka Vizigótů,

³ J. V. Gutnova, *Pjadesjat let sovetskoj medievistiky, Srednije veka 30, (dále jen SV), 1967, 13.*

⁴ Z. V. Udalcová, *Italijská Vizantijská v VI v., Moskva 1959, 6.*

⁵ A. I. Neusychin, *Voznikovenije zavisimogo krestjanstva kak klasa rannefeodalnogo obščestva v Zapadnoj Evrope VI—VIII vv., Moskva 1956, 3—4.*

⁶ *Tamže*, hlava VI, 285—318.

⁷ A. Ja. Gurevič, *K diskusii o dokapitalističeskich obščestvennych formacijach: formacija i układ, Voprosy filosofii, 1968, č. 2, 123.*

⁸ Zejména A. R. Korsunskij, *O rozvitii feodalnych otnošenij v gotskoj Ispanii V—VII vv., SV 10, 1957, 27—57; týž, Obrazovanije rannefeodalnogo gosudarstva v Zapadnoj Evrope, Moskva 1963; týž, Ob uslovijach poselenija Vestgotov v Južnoj Gallii i Ispanii, SV 25, 1964, 21—34.*

⁹ K tomu viz A. R. Korsunskij, *Obrazovanije . . .*, 30 ad.

u kterých konstatoval rychlý rozpad občinového zřízení, růst velké pozemkové držby a majetkové diferenciacie. Podobný průběh měl i proces syntézy u Ostrogótů, Burgundů a Vandalů.¹⁰ Proces syntézy probíhající na území franské říše se podle autora od předešlého silně odlišoval. Větší roli zde hrála ještě občinová společnost, třídní diferenciacie a s ní i celý vývoj k feudalismu probíhaly pomaleji. Postižením tohoto rozdílu Korsunskij vlastně vystihl dva typologicky odlišné procesy syntézy — s převahou římských prvků a vyrovnané syntézy. Připočteme-li typ bezsyntézni, máme před sebou předobraz typologie Gutnovové a Udalcovové.

Na tomto místě je třeba se zmínit ještě o práci A. D. Ljublinské, ve které autorka poukázala na to, že jedině typologie dokáže správně vystihnout konkrétní i obecné stránky historického procesu. Její podstatou je komparativní metoda, jejíž uplatnění dává při srovnání různých typologických objektů možnost odhalit shodné rysy i rozdíly mezi nimi a uvést je tak do vzájemných korelací. Přitom lze určit základní typy, formy, v nichž se prosazovala zákonitost historického vývoje. Při aplikaci typologické metody na dějiny feudalismu je cílem odhalení vztahů jednak uvnitř jednotlivých stádií jeho vývoje, jednak mezi nimi navzájem. Ljublinská navrhla pro vývoj feudalismu v západní Evropě rozlišení na dva typy: germánská varianta je založena na rozkladu prvobytného občinového zřízení, románská je pak tvořena syntézou římských a germánských prvků v procesu feudalizace.¹¹

Největší zásluhu na vytvoření typologie evropského feudalismu mají bezpochyby Z. V. Udalcovová a J. V. Gutnovová. Svoji teorii předložily na XIII. mezinárodním kongresu historiků v Moskvě v r. 1970.¹² Pro období vzniku feudalismu (6.—11. stol.) rozlišily tři typy, lišící se mírou syntézy antických a barbarských prvků. Teritoriálně jsou určeny takto: 1. oblast severní Francie, Srbska a Chorvátska, kde proběhla vyvážená syntéza; 2. oblast Byzance, Itálie, Španělska a jižní Francie, kde převládaly prvky antického dědictví a 3. oblast Slovanů, Germánů, Skandinávie a Anglie, kde feudalismus navazoval na společnost prvobytně pospolnou.¹³ Tento model byl částečně doplněn o některá kritéria již v diskusi na moskevské konferenci.¹⁴ Celkově se typologie počátků feudalismu ukázala jako šťastná a byla také v zásadě přijata.

Stranou zůstala oblast Balkánu (s výjimkou Srbska a Chorvátska) a poměrně malá pozornost byla věnována i západním a východním Slovanům, kteří byli uvedeni v oblasti bezsyntézniho vývoje bez jakékoliv další specifikace. O tu se pro oblast Balkánu pokusil především V. D. Koroljuk. Již na moskevském kongresu vystoupil s návrhem další diferenciacie vytvořené typologie, který později podrobněji rozvedl.¹⁵ Podle jeho názoru

¹⁰ K tomu viz A. R. Korsunskij, *Ob uslovijach...*, 33—34.

¹¹ A. D. Ljublinskaja, *Tipologija rannego feodalizma v Zapadnoj Jevrope i problema romano-germanskogo sinteza*, SV 31, 1968, 11.

¹² Z. V. Udalcova, *Genezis i tipologija feodalizma*, SV 34, 1971, 13—38.

¹³ *Tamtéž*, 24 ad; srovnej i Z. V. Oudaltzova, E. V. Goutnova, *La genése du feodalisme dans les pays d'Europe*, Moskva 1970, 3 ad; česky pak V. Hrochová, *Příspěvky...*, 12.

¹⁴ Z. V. Udalcova, *Genezis...*, 24 a 29.

¹⁵ V. D. Koroljuk, *Osnovnyje problemy formirovanija kontaktnoj zony v Jugo-*

je třeba na pomezí syntézního a bezsyntézního typu geneze feudalismu vydělit ještě další svébytný typ, který označuje jako „kontaktní zónu“. Jde o oblast, která v době antiky byla silně pod vlivem římské provinciální kultury a tedy silně romanizována. To je jistě dostatečný důvod, aby nemohla být přiřazena k oblasti s bezsyntézním typem vývoje. Na rozdíl od této oblasti se kontaktní zóna v rané feudální fázi vyvíjela rychleji, přičemž rozhodujícím činitelem byl byzantský vliv.¹⁶ Základní odlišnost od oblastí se syntézním typem vývoje tkví v otázce kontinuity. U Byzance je určována zachováním státní organizace a měst, v západní Evropě lze hovořit o zachování složité církevní organizace. Zároveň s tím nelze opomenout, že antická kontinuita byla v syntézních oblastech zajištěna nepřetržitostí etnického vývoje. A právě v etnickém ohledu se vývoj kontaktní zóny výrazně liší. V důsledku slovanské migrace došlo k rozsáhlému poslovanštění již romanizovaného obyvatelstva. V západní části říše se germánští novousedlíci spíše naopak romanizovali.¹⁷ „Zvláštností kontaktní zóny . . . bylo narušení antické kontinuity jak v oblasti sociálně ekonomického rozvoje, tak v oblasti vývoje etnického“.¹⁸ Tato kontaktní zóna zahrnovala podle autora Slovensko, území dnešního Maďarska, Rumunska, Moldávie, Chorvatsko, srbské země, Bulharsko a Makedonii. Typologie není jasná co se týče Velké Moravy, neboť ji Koroljuk řadí spolu s jižním Polskem a částí jihozápadní Ukrajiny k oblastem, které tvořily hranici kontaktní zóny na severovýchodě.¹⁹ Vytvořením nové typologické oblasti a její charakterizací nepovažuje autor tuto otázku za definitivně vyřešenou a předpokládá další zkoumání, především z hlediska etnického.

O typologii s platností rozšířenou na východní Evropu a střední Asii se pokusil Novoselcev, Pašuto a Čerepnin.²⁰ Jejich zkoumání zahrnuje oblast zakavkazskou a středoasijskou, pobaltskou a oblast Staré Rusi. Za základ své typologie vzali jen nejdůležitější kritéria odrážející vývoj vlastnických vztahů, svobody a nesvobody, majetkových a mocenských práv státu a vládnoucí třídy.²¹ Uznali sice i možnost jiného výběru prvků typologie, známých z diskuse v r. 1966,²² ale vzhledem k cílům své práce se omezili jen na ty nejpodstatnější. Od jiných autorů se jejich pojetí odlišuje i zdůrazněním role vnějších faktorů, které mohou mít charakter vojenskopolitické expanze či hospodářskopolitického vlivu (resp. ovládnutí), a to buď v podmínkách zachování suverenity či jejího narušení.²³

vostočnoj Jevrope i bessinteznogo regiona v Vostočnoj i Centralnoj Jevrope, Problemy socialno-ekonomičeskich formacij, Moskva 1975, 158—184.

¹⁶ *Tamže*, 182.

¹⁷ K romanizaci Germánů srovnej M. Ja. Sjuzjumov, *Dofeodalnyj period*, Antičnaja drevnosť i srednije veka 8, Sverdlovsk 1972, 197.

¹⁸ V. D. Koroljuk, *Osnovnyje problemy . . .*, 167.

¹⁹ *Tamtěž*, 182.

²⁰ A. P. Novoselcev, V. T. Pašuto, L. V. Čerepnin, *Puti rozvitija feodalizma*, Moskva 1972.

²¹ *Tamtěž*, 5.

²² *Viz příspěvky Ju. L. Bessmertného, vové, S. M. Stama, A. D. Ljublinské a Z. V. Udalcovové na konferenci Itogi a zadači izučeniija genezisa feodalizma v Zapadnoj Jevrope*, SV 31, 1968, 24—26, 29, 36, 42, 150.

²³ A. P. Novoselcev, V. T. Pašuto, L. V. Čerepnin, c. d., 5.

V tomto stadiu zpracování však každá oblast tvoří pro badatele zvláštní typologickou jednotku. Je dovršena specifikace, po níž by mělo následovat zobecnění a určení zákonitostí platných v širším měřítku. Tak daleko však práce nepokročila.

Na svoje předchozí bádání autoři (v mírně pozměněné sestavě kolektivu) navázali v roce 1975 ve stati o naléhavých problémech typologie nejstarších států na území SSSR.²⁴ Některým postupům v ní zůstali věrni. Přetrvává například přečehování teorie syntézy. Tato teorie je dosti populární a badatelsky atraktivní a tak autoři pro oblast svého zkoumání určili a popsali celou řadu typů syntézy: slovansko-baltický, německo-baltický, litevsko-běloruský, zakavkazsko-iránský aj.,²⁵ bez ohledu na to, že pojem „syntéza“ má v tomto smyslu označovat především proces vytváření prvků nové společnosti na základě prolnutí prvků dvou jiných, vývojově nižších formací, přičemž nás hlavně zajímají elementy sociálně ekonomické základny, nikoliv prvky nadstavbové. Celkovou koncepci však autoři výrazně pozměnili. Ponechali zakavkazský a středoasijský region, nově vytvořili region sibiřský a oblast pobaltskou a vlastního Ruska shrnuli do regionu evropského. Ten pak rozdělili na sedm podregionů: pobaltský, severský, povolžský, severokavkazský, severočernomořský – stepní, severočernomořský – pobřežní a staroruský.²⁶

Tím situaci nejen zneprehlednili, ale navíc se dostali i do několika závažných rozporů.²⁷ Především zpochybnili řadu závěrů, k nimž dospěli v předcházejícím díle. Nový metodický přístup před ně postavil nové otázky, při jejichž řešení se nemohli opřít o již dosažené výsledky. A především, typologii, která ani předtím nebyla uceleným systémem, ještě více atomizovali, a to v rozporu s částí teoretických postupů, které dříve doposud respektovali. Z textu vyplývá, že jednotlivé regiony autoři považují, v duchu Bargovy koncepce, za regiony stadiální.²⁸ Pak je ale rozdělení na jakési podregiony zavádějící, nefunkční a navíc zcela v rozporu s definicí stadiálního regionu jako výrazu různorodosti určité vývojové fáze formace, jako poslední, dále nedělitelné jednotky analýzy společenských jevů v jejich teritoriálně časovém členění.²⁹ Zároveň s upřesňováním jednotlivých typů (regionů) se výsledky práce stále více vzdalují od vytčeného cíle: vytvoření objektivní typologie, platné pro oblast zahrnující zhruba evropskou a středoasijskou část nynějšího SSSR v období vzniku a počátku feudalismu. Současně se objevují i problémy metodické, způsobené nesprávným užíváním, nadužíváním a někdy i vulgarizací teoretického, stadiálně typologického postupu.

Otázky typologie hlouběji teoreticky rozpracovává studie M. A. Barga

²⁴ A. P. Novoselcev, V. T. Pašuto, Ja. N. Ščapov, *Nazrevšije problemy tipologii drevnějšich gosudarstv našej strany, Problemy socialnoekonomičeskich formacij*, Moskva 1975, 90–106.

²⁵ *Tamtéž*, 93.

²⁶ *Tamtéž*, 104.

²⁷ Těchto rozporů si povšimli V. A. Gavriličev, V. V. Ivanov, rec. *Problemy socialno-ekonomičeskich formacij*, *Voprosy istorii*, 1977, č. 3, 163.

²⁸ A. P. Novoselcev, V. T. Pašuto, Ja. N. Ščapov, *Nazrevšije problemy...*, 95.

²⁹ Srovnej s def. stadiálního regionu dále.

a J. B. Čerňaka.³⁰ Autoři doplnili typologický přístup diferencovaným pojetím regionu a tří struktur společenskoekonomické formace.

Nejprve k pojmu „region“. Na rozdíl od jeho chápání jako čistě geografické jednotky, je region jako kategorie historické typologie pojmem sociálně-historickým. Jeho hranice se s vývojem mění. Autoři používají tohoto pojmu ve třech významech:

1. region jako oblast důležitá z hlediska celosvětových dějin v celém jejich průběhu – tzv. „region nadformační“.
2. region jako výraz různorodosti uvnitř formace; jeho doba trvání se kryje s dobou trvání této formace – tzv. „region formační“.
3. region jako výraz různorodosti určitého stadia, vývojové fáze formace – tzv. „region stadiální“.

Tento stadiální region je poslední, dále nedělitelnou jednotkou analýzy společenských jevů v jejich teritoriálně časovém členění.³¹ Termínem různorodost (v orig. „raznovidnost“) chápe Barg u dané formace nikoliv stupeň jejího vývoje, nýbrž nejcharakterističtější jeho rysy.³²

Při vyčlenění a charakterizaci jednotlivých regionů berou autoři jako rozhodující následující faktory: 1. relativní homogennost struktury panujícího výrobního způsobu, 2. etnickou jednotu, 3. teritoriální jednotu, určenou především charakterem výrobních vztahů, 4. jednotnou politickou organizaci, 5. kulturně historickou jednotu.³³ Ukazuje se ale, že výběr těchto faktorů je obecně dost složitý, a proto v daném případě problematický. O oprávněnosti zařazení požadavku etnické jednoty, popř. kulturně historické jednoty, jak vyplývá přímo z textu, pochybují i sami autoři.³⁴ Zpochybnit lze i prvek jednotné politické organizace. Známe řadu mohutných politických útvarů, které se přes svoji zdánlivou pevnost rozpadly a dále se jejich jednotlivé části ubíraly vlastní cestou vývoje, často zcela odlišnou. Bez větších problémů lze tedy akceptovat jen faktory 1. a 3., neboť spadají do oblasti společenskoekonomické báze.

S otázkami analýzy regionální typologie formace souvisí i problematika vnitřní struktury společenskoekonomické formace. Autoři vytvořili konstrukci tří hierarchicky a dialekticky spjatých struktur, jež jsou obsaženy v každé formaci. Základní strukturou je struktura „A“, která je tvořena „souhrnem společensky nutných vztahů“. Vyjadřuje rovinu obecnou a je homogenní. Neobsahuje nesystémové prvky ani vztahy. Struktura „A“ vyjadřuje typ dané sociálně ekonomické formace.³⁵

Struktura „B“ je nižší úrovní abstrakce a obsahuje některé rysy specificky konkrétních forem. Vyjadřuje rovinu zvláštního. Na rozdíl od struktury „A“, kde je formace určena úrovní rozvoje výrobních sil, je

³⁰ M. A. Barg, J. B. Čerňak, *Region kak kategorija vnutrennej tipologii klassovo-antagonističeskich formacij, Problemy socialno-ekonomičeskich formacij*, Moskva 1975, 40–77.

³¹ *Tamtéž*, 57–58.

³² M. A. Barg, *Učenie o obščestvenno-ekonomičeskich formacijach i konkretnyju analiz istoričeskogo processa, Očerki metodologii poznanija socialnyh javlenij*, Moskva, 1970, 265.

³³ M. A. Barg, J. B. Čerňak, c. d., 62–63.

³⁴ V. A. Gavriličev, V. V. Ivanov, c. d., 164.

³⁵ M. A. Barg, J. B. Čerňak, c. d., 46–47.

ve struktuře „B“ možné, že existence výrobních sil nemá vliv na ostatní složky společenského systému. Na úrovni struktury „B“ je možno postihnout vnitřní typologii formace, neboť zachycuje formační rozdíly a posuny, způsobené různými faktory.³⁶

Struktura „C“ je tou sférou života, jež se nám jeví jako historická skutečnost. Vyjadřuje rovinu jedinečného. Vedle nutných se v ní vyskytují i nahodilé prvky a vztahy. Ve struktuře „C“ je spojena nutnost a nahodilost, zatímco ve struktuře „B“ sousedí nutnost s možností a ve struktuře „A“ vládne nutnost. Byla-li struktura „B“ systémem možných odchylek od struktury „A“, pak struktura „C“ vyjadřuje přeměnu této možnosti ve skutečnost.³⁷

Pro západoevropský formační region navrhli autoři z hlediska zvláštností v procesu vytváření feudálních výrobních vztahů tyto stadiální regiony, lišící se v rovině „C“:

1. země, kde proces feudalizace probíhal na základě syntézy římských a „barbarských“ prvků za převahy římských společenských institucí (jižní Francie, gótské Španělsko, jižní Itálie),
2. země, kde tento proces probíhal na stejných základech, jenže s převahou barbarského elementu nad římským (severovýchodní Francie, langobardská Itálie),
3. země, kde základna syntézy chyběla a proces probíhal výhradně (nebo téměř výhradně) na základě rozkladu prvobytně pospolné společnosti Skandinávie, Anglie),
4. země, do kterých byl feudální řád vnesen „jako hotový“, následkem vnějších vlivů – válek (např. Sasko).³⁸

Tato typologie není vyčerpávající ani zcela přesná. Autorům spíše posloužila jako ilustrace praktické použitelnosti jejich teoretických výzkumů. Jejich zájem byl přednostně věnován dalšímu podrobnějšímu rozpracování teorie struktur a regionů. Výsledkem byla práce o teoretických problémech celosvětového historického procesu.³⁹ Struktury „A“, „B“, „C“ zde vystupují jako struktura sociologická, historicko-sociologická a historická. Kromě obsahu pojmu „struktura“ se autoři zabývají problémem vzájemného vztahu příznačných rysů struktur a jejich časově-prostorového rozvinutí. Při použití časového parametru se jim v rámci každé struktury vydělují tři vrstvy: obecně sociologická, formační a stadiální – vrstvy „1“, „2“, „3“.⁴⁰ Vznikají vlastně dvě skupiny struktur – prostorové (teritoriální) „A“, „B“, „C“ a časové (formační) „1“, „2“, „3“, které vytvářejí devět vzájemných kombinací (substruktur), jež jsou autory charakterizovány takto: „A 1“ – obecně sociologický základ společensky nutných vztahů; „A 2“ – souhrn společensky nutných vztahů, specifický pro danou formaci jako celek; „A 3“ – společensky nutné vztahy, specifické pro určité stadium dané deformace; „B 1“ –

³⁶ *Tamtéž*, 47–49; přehled faktorů s. 50.

³⁷ *Tamtéž*, 51–53.

³⁸ *Tamtéž*, 65.

³⁹ Je. Žukov, M. A. Barg, Je. B. Černjak, V. I. Pavlov, *Teoretické-kije problemy vsemirno-istoričeskogo processa*, Moskva 1979.

⁴⁰ *Tamtéž*, 140.

obecně sociologické typy odchylek struktury „B“ od struktury „A 2“; „B 2“ – typy odchylek struktury „B“ od struktury „A“ specifické pro danou formaci; „B 3“ – typy odchylek struktury „B“ od struktury „A“, specifické pro určité stádium dané formace; „C 1“ – obecně sociologické typy odchylek celé struktury „C“ a jejích jednotlivých variet od struktur „A“ a „B“; „C 2“ – odchylky struktury „C“ a jejích variet od struktur „A“ a „B“, specifické pro danou formaci; „C 3“ – odchylky struktury „C“ a jejích variet od struktury „A“ a „B“, specifické pro dané stádium dané formace.⁴¹

Každý historický jev je jednotou vztahů tří struktur ze skupiny prostorových – „A“, „B“, „C“. Z předcházející práce víme, že vztahy struktur „A“ a „B“ nemohou existovat vně svých konkrétních projevů, vyjádřených ve struktuře „C“. Zbývá otázka, ve které substruktuře struktury „C“ se konkrétní historický jev promítne. V „C 1“ nikoliv, neboť ta je pouze souhrnem obecných zákonů funkce struktury „C“. Projeví se v substruktuře „C 2“, nemá-li daný vztah stadiální varianty, v opačném případě pak v „C 3“.⁴²

Tento teoretický postup se svým složitým systémem struktur a substruktur má jen poměrně málo zastánců a ještě méně je těch, kteří se jej pokoušejí aplikovat na konkrétní historickou situaci. Důvodem je především velká míra teoretické abstrakce, pro niž se většině historiků zdá tato metoda nevhodná pro praktické použití. Zároveň zde neustále hrozí sklouznutí do oblasti čisté teorie, odtržené od praxe. Prakticky se proto uplatnil jen základ této metody – stadiálně typologická analýza.⁴³ Tato metoda má řadu předností. Odstraňuje především tradiční srovnávání evropského vývoje a „ostatního světa“, určování klasického typu vývoje a základního zákona feudalismu a odchylek od něj. Ukazuje, že určitou společenskoekonomickou formaci je možno zkoumat „jak z hlediska prostoru, když se zkoumají ustálené formy a odlišnosti vlastní jednotlivým oblastem po dobu existence dané formace, tak i z hlediska času, pokud jde o stadiální odlišnosti, které charakterizují vznik a dozrávání téže formace v různém čase.“⁴⁴

Konkrétní aplikací stadiálního pojetí společenskoekonomické formace je Čistozvonovův pojem stadiálního regionu jako skupiny zemí, které mají společný typ základních zákonitostí vývoje toho kterého historického procesu, nebo společný ráz deformací tohoto procesu. Obojí určení je závislé na stupni stadiálně chronologického odstupu, s nímž se daná země dostala na určitý stupeň společenského vývoje.⁴⁵

⁴¹ *Tamtéž*, 141–142.

⁴² *Tamtéž*, 142.

⁴³ Geneze a význam stadiálně typologické analýzy viz J. I. Semjonov, *Teorija obščestvenno-ekonomičeskich formacij i vseмирnaja istorija, Obščestvenno-ekonomičeskije formacii*, Moskva 1978, 63 ad; M. A. Seleznev, *Ponjatije obščestvenno-ekonomičeskij formacij o strukture filosofskogo i istoričeskogo znanija*, tamtéž, 96.

⁴⁴ Je. M. Žukov, *Metodologičeskije problemy teorii obščestvenno-ekonomičeskich formacij, Obščestvenno-ekonomičeskije formacii*, Moskva 1978, 47.

⁴⁵ A. A. Čistozvonov, *O stadiálno-regionalnom izučeníi buržuaznych revolucij XVI–XVIII vekov v Jevrope*, Novaja i novejšaja istoria., 1973, č. 2, 89.

Metoda stadiálně typologické analýzy má však i svá úskalí. Sama o sobě nedokáže pokrýt celou šíři problematiky formací, takže je používána přívrženci protichůdných teorií.⁴⁶ Řadou historiků je přijímána a aplikována – např. A. I. Robakidze píše: „dnes se model ‚kavkazského horalského feudalismu‘ zkoumá nikoliv z chronologických, ale ze stadiálně typologických aspektů“;⁴⁷ skupinou dalších je zcela odmítána jako nic neřešící a problémy pouze formalizující – např. V. B. Vinogradov na adresu skupiny historiků, zabývajících se problematikou kavkazského horalského feudalismu⁴⁸ poznamenává, že ji vykládají „schematicky a prostřednictvím dílčích prvků jako chronologicky neurčenou a nečleněnou statickou skutečnost vně celostní historicko časové koncepce“.⁴⁹

Snahy o hlubší typologii společnosti nejsou okrajovou záležitostí. Její potřebnost dokazují trvající spory zastánců pětistupňového vývoje společnosti a jejich odpůrců, hájících asijský výrobní způsob i spory „evropocentristů“ a těch, kteří asijský feudalismus shledávají typičtější. Řada názorů, které jsme reprodukovali, bude, až je prověří historické výzkumy, revidována a možná i opuštěna. Ale již dnes můžeme říci, že myšlenka typologického přístupu se ukazuje jako dobrá a dává teoretickou základnu dalšímu bádání.

⁴⁶ Těto metody používají jak zastánci, tak i odpůrci pětistupňového dělení dějin. Na jedné straně V. N. Nikiforov, *Východ a světové dějiny*, Praha 1980, 352 ad.; na druhé G. A. Melikišvili, *Nekotoryje aspekty voprosa o socialno-ekonomičeskom stroje drevnich bližnevostočnych obščestv*, Vestnik drevnej istorii, 1975, č. 2, 18–45.

⁴⁷ A. I. Robakidze, *Nekotoryje čerty gorskogo feodalizma na Kavkaze*, Sovetskaja etnografija, 1978, č. 2, 15.

⁴⁸ Patří k nim A. I. Robakidze, G. M. Melikišvili, Z. V. Ančabadze, L. I. Lavrov aj.

⁴⁹ V. B. Vinogradov, *Genezis feodalizma na Centralnom Kavkaze*, Voprosy istorii, 1981, č. 1, 36.

К ВОПРОСАМ ТИПОЛОГИИ НАЧАЛА ФЕОДАЛИЗМА В РАБОТАХ СОВЕТСКИХ ИСТОРИКОВ

Исследователи в области теории докапиталистических общественно-экономических формаций в немалой степени уделяют внимание проблематике типологии феодализма. Предлагаемая статья занимается историей этой проблемы, так как ее решила советская медиевистика. Начало типологических исследований связано с именами А. Р. Корсунского, А. И. Неусыхина, А. Д. Люблинской и прежде всего З. В. Удальцовой и Е. В. Гутновой. Они предложили общеприемлемую типологию генезиса феодализма в Западной Европе. С расширением предлагаемой типологии на область Восточной Европы и Средней Азии пришли А. П. Новосельцев, В. Т. Пашуто и Я. Н. Щапов и на область Балкан типологию разработал В. Д. Королук. Первое из расширений оказывается только попыткой, итоги которой не выполняют требования цельной системы.

На первый план выступает применение историческо-сравнительного метода не только в теоретической области, но также в конкретных исследованиях. Теорией структур, значительно абстрактной, занимаются М. А. Барг и Е. Б. Черняк. В наше время еще не выяснены возможности применения их исследований в целом, но стадийно-типологический анализ, который стоит в основе их метода, уже был использован на практике.

Дискуссия по теоретическим и методологическим проблемам еще не окончена, но она является доказательством стремления к высшему теоретическому уровню исторической науки.